

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی
گروه مطالعات زنان

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد

موضوع:

نقد و بررسی تحولات فکری و اجتماعی زنان در دوران قاجار و
تأثیر آن بر نگرش‌های دینی زنان در ادوار بعدی (۱۲۰۳-۱۱۷۴ ش)

استاد راهنما:

سرکارخانم دکتر عزت السادات میرخانی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر صادق آیینه‌وند

دانشجو:

لیلا دودانگه

شماره دانشجویی:

۸۸۱۰۲۳۱۰۰۲

بهار ۹۱

صلى الله عليه وسلم

مقدمه ۱

فصل اول: کلیات تحقیق

۳	بخش اول : مقدمات کلیات تحقیق	
۳	۱-۱ طرح مساله	
۸	۲-۱ ضرورت و اهمیت موضوع	
۹	۳-۱ پیشینه تحقیق	
۱۰	۴-۱ اهداف	
۱۰	۵-۱ سوالات تحقیق	
۱۰	۶-۱ روش انجام تحقیق	
۱۱	۷-۱ جنبه جدید و نو آوری	
۱۲	۸-۱ چالش های پیش رو در دسترسی به منابع اصیل	
۱۴	بخش دوم : مبانی تحقیق	
۱۴	۱-۲-۱ واژه شناسی	
۱۴	۱-۱-۲-۱ نقد	
۱۴	۱-۱-۱-۲-۱ نقد در معنای لغوی	
۱۴	۲-۱-۱-۲-۱ نقد در معنای اصطلاحی	
۱۶	۲-۱-۲-۱ تحول	
۱۶	۱-۲-۱-۲-۱ تحول در معنای لغوی	
۱۶	۲-۲-۱-۲-۱ تحول در معنای اصطلاحی	
۱۷	۳-۱-۲-۱ فکرو فکری	
۱۷	۱-۳-۱-۲-۱ فکر و فکری در معنای لغوی	
۱۸	۲-۳-۱-۲-۱ فکر و فکری در معنای اصطلاحی	
۱۹	۴-۱-۲-۱ اجتماعی	
۱۹	۱-۴-۱-۲-۱ اجتماعی در معنای لغوی	
۱۹	۲-۴-۱-۲-۱ اجتماعی در معنای اصطلاحی	
۲۰	۵-۱-۲-۱ نگرش	
۲۰	۱-۵-۱-۲-۱ نگرش در معنای لغوی	

۲۰	۲-۵-۱-۲-۱ نگرش در معنای اصطلاحی
۲۱	۶-۱-۲-۱ زن
۲۱	۱-۶-۱-۲-۱ زن در معنای لغوی
۲۲	۷-۱-۲-۱ دین و دینی
۲۲	۱-۷-۱-۲-۱ دین و دینی در معنای لغوی
۲۲	۲-۷-۱-۲-۱ دین و دینی در معنای اصطلاحی
۲۳	۸-۱-۲-۱ قاجار
۲۳	۱-۸-۱-۲-۱ قاجار در اصطلاح تاریخی
۲۴	۹-۱-۲-۱ حجاب
۲۴	۱-۹-۱-۲-۱ حجاب در معنای لغوی
۲۴	۲-۹-۱-۲-۱ حجاب در معنای اصطلاحی
25	۲-۲-۱ : اهمیت تاریخ از منظر قرآن و نهج البلاغه
25	۱-۲-۲-۱ اهمیت تاریخ از منظر قرآن
۲۷	۲-۲-۲-۱ اهمیت تاریخ از منظر نهج البلاغه
۲۸	۳-۲-۱ تاریخ از منظر برخی متفکرین و مورخین
۲۸	۱-۳-۲-۱ اهمیت تاریخ از منظر ابن خلدون
۲۹	۲-۳-۲-۱ اهمیت تاریخ از منظر بیهقی
۲۹	۳-۳-۲-۱ اهمیت تاریخ از منظر توین بی
۳۰	۴-۳-۲-۱ اهمیت تاریخ از منظر لوفان بومر
۳۰	۵-۳-۲-۱ اهمیت تاریخ از منظر استاد مطهری

فصل دوم: بررسی اهم جایگاه زنان در تاریخ ایران قبل و بعد از اسلام

۳۳	بخش اول : جایگاه زنان در تاریخ ایران باستان
۳۳	۱-۱-۲ هخامنشیان
۳۳	۱-۱-۱-۲ چهره زن در عرصه خانواده
۳۳	۱-۱-۱-۲ ازدواج و زناشویی
۳۴	۲-۱-۱-۲ ازدواج با محارم
۳۵	۳-۱-۱-۲ تعدد زوجات
۳۷	۲-۱-۱-۲ چهره سیاسی زن در عصر هخامنشیان
۳۷	۱-۲-۱-۲ جایگاه زن در قوانین حمورابی
۳۸	۲-۲-۱-۲ وضع زنان در دربار
۴۰	۳-۲-۱-۲ زن و حکومت

- ۴۲ ..... ۳-۱-۱-۲ چهره ی اجتماعی زن در عصر هخامنشیان
- ۴۲ ..... ۱-۳-۱-۱-۲ زن و پوشش
- ۴۴ ..... ۲-۳-۱-۱-۲ زن در عرصه ی کار
- ۴۵ ..... ۴-۱-۱-۲ چهره فرهنگی زن در عصر هخامنشیان
- ۴۵ ..... ۱-۴-۱-۱-۲ زن و آموزش و پرورش ودین
- ۴۶ ..... ۲-۴-۱-۱-۲ مقام و موقعیت زن
- ۴۷ ..... ۲-۱-۲ ساسانیان
- ۴۷ ..... ۱-۲-۱-۲ چهره زن در عرصه خانواده
- ۴۷ ..... ۱-۱-۲-۱-۲ ازدواج و زناشویی
- ۴۸ ..... ۲-۱-۲-۱-۲ ازدواج با محارم
- ۴۸ ..... ۳-۱-۲-۱-۲ تعدد زوجات
- ۴۹ ..... ۲-۲-۱-۲ چهره ی سیاسی زن در عصر ساسانیان
- ۴۹ ..... ۱-۲-۲-۱-۲ زن و حکومت
- ۴۹ ..... ۲-۲-۲-۱-۲ سلطنت مستقل زنان
- ۵۰ ..... ۳-۲-۱-۲ چهره ی اجتماعی زن در عصر ساسانیان
- ۵۰ ..... ۱-۳-۲-۱-۲ حضور زنان در اجتماعات
- ۵۰ ..... ۲-۳-۲-۱-۲ پوشش زنان
- ۵۱ ..... ۴-۲-۱-۲ چهره فرهنگی زن در عصر ساسانیان
- ۵۱ ..... ۱-۴-۲-۱-۲ زن و آموزش و پرورش
- 52 ..... ۲-۴-۲-۱-۲ مقام و موقعیت زن
- ۵۴ ..... بخش دوم : جایگاه زن در ایران بعد از اسلام**
- ۵۴ ..... ۱-۲-۲ جایگاه زن در عصر مغول
- ۵۴ ..... ۱-۱-۲-۲ چهره زن در عرصه خانواده
- ۵۴ ..... ۱-۱-۱-۲-۲ ازدواج و زناشویی
- ۵۵ ..... ۲-۱-۱-۲-۲ تعدد زوجات
- ۵۶ ..... ۲-۱-۲-۲ چهره ی سیاسی زن در عهد مغول
- ۵۶ ..... ۱-۲-۱-۲-۲ ازدواج ابزار ایجاد روابط سیاسی
- ۵۷ ..... ۲-۲-۱-۲-۲ تساوی زنان با مردان در حقوق مادی
- ۵۸ ..... ۳-۱-۲-۲ چهره اجتماعی زن در عهد مغول
- ۵۸ ..... ۱-۳-۱-۲-۲ پوشش و طرز آرایش
- ۵۹ ..... ۴-۱-۲-۲ چهره فرهنگی زن در عصر مغول
- ۵۹ ..... ۱-۴-۱-۲-۲ آزادی انتخاب در مذهب

۶۰	..... ۲-۴-۱-۲-۲ مقام و موقعیت زن
۶۱	..... ۲-۲-۲ جایگاه زن در عصر صفویه
۶۱	..... ۱-۲-۲-۲ چهره زن در عرصه خانواده
۶۱	..... ۱-۱-۲-۲-۲ ازدواج و زناشویی
۶۱	..... ۲-۱-۲-۲-۲ طلاق
۶۲	..... ۲-۲-۲-۲ چهره سیاسی زن در عصر صفویه
۶۲	..... ۱-۲-۲-۲-۲ زن و حکومت
۶۳	..... ۳-۲-۲-۲ چهره ی اجتماعی زن در عصر صفویه
۶۳	..... ۱-۳-۲-۲-۲ حضور زنان در اجتماعات
۶۳	..... ۲-۳-۲-۲-۲ پوشش (حجاب) زنان
۶۴	..... ۴-۲-۲-۲ چهره فرهنگی زن در عصر صفویه
۶۴	..... ۱-۴-۲-۲-۲ آموزش و آموزش زنان
۶۵	..... ۳-۲-۲ جایگاه زن در عصر افشاریه و زندیه
۶۵	..... ۱-۳-۲-۲ چهره زن در عرصه خانواده
۶۵	..... ۱-۱-۳-۲-۲ ازدواج و زناشویی
۶۶	..... ۲-۱-۳-۲-۲ تعدد زوجات
۶۶	..... ۲-۳-۲-۲ چهره سیاسی زن در عصر افشاریه و زندیه
۶۶	..... ۱-۲-۳-۲-۲ زن و حکومت
۶۷	..... ۲-۲-۳-۲-۲ همراهی زنان در لشکر کشیها
۶۸	..... ۳-۳-۲-۲ چهره اجتماعی زن در عصر افشاریه و زندیه
۶۸	..... ۱-۳-۳-۲-۲ فروش زنان
۶۸	..... ۲-۳-۳-۲-۲ پوشش (حجاب) زنان در عصر افشاریه و زندیه
۶۹	..... ۴-۳-۲-۲ چهره ی فرهنگی زن در عصر افشاریه و زندیه
۶۹	..... ۱-۴-۳-۲-۲ آموزش و آموزش زنان
۷۰	..... ۲-۴-۳-۲-۲ چهره علمی و ادبی زنان در عصر افشاریه و زندیه
۷۰	..... ۳-۲-۲ تحلیل محقق

فصل سوم : ارزیابی روند تحولات زنان در عصر قاجار

۷۷	بخش اول : نگاهی به جایگاه زن در عرصه های خانواده و اقتصاد در عهد قاجار.....
۷۷	..... ۱-۱-۳ ازدواج و زناشویی در خانواده
۷۹	..... ۲-۱-۳ وظایف زن در خانواده
۸۰	..... ۳-۱-۳ طلاق در خانواده

- ۳-۱-۴ نقش زنان در تولیدات اقتصادی..... ۸۱
- ۳-۱-۵ زنان و پاره ای مشاغل غیر تولیدی ۸۲
- بخش دوم: بسترهای ظهور غرب گرایی و تاثیر آن بر نقش تحولات زنان در عصر قاجار..... ۸۶**
- ۳-۲-۱ تاثیر انقلاب صنعتی اروپا بر نقش زنان ایران در این عصر..... ۸۶
- ۳-۲-۲ ظهور فراماسونری و تاثیر آن بر نقش زنان در این عصر ۸۸
- ۳-۲-۲-۱ فراماسونری جهانی و پیدایش آن..... ۸۸
- ۳-۲-۲-۲ تشکیلات فراماسونری در ایران..... ۹۰
- ۳-۲-۲-۳ تاثیرات اندیشه های منورالفکری بر مسائل زنان در این عصر..... ۹۳
- ۳-۲-۳ ظهور فرقه بهائیت و تاثیر آن بر نقش زنان در این عصر..... ۹۴
- ۳-۲-۳-۱ زمینه اجتماعی جنبش بهائیت..... ۹۵
- ۳-۲-۳-۱-۱ وضعیت دربار و دولت ۹۵
- ۳-۲-۳-۱-۲ ایدلوزی بایه..... ۹۷
- ۳-۲-۳-۱-۳ نقش قدرتهای خارجی در پیدایش بهائیت و تاثیر آن بر مسائل زنان ۹۸
- ۳-۲-۳-۱-۳-۱ منافع کشورهای استعمارگر در ایجاد نفاق و تشدد مذهبی..... ۹۸
- ۳-۲-۳-۱-۳-۲ بهره برداری از زنان در ایجاد تفرقه و تشدد مذهبی ۱۰۰
- ۳-۲-۴ افول جایگاه زن در ادبیات عصر قاجار..... ۱۰۱
- ۳-۲-۵ نقش کشورهای استعمارگر در طراحی تحولات فرهنگی ۱۰۳
- ۳-۲-۶ تاسیس مدارس دخترانه و تاثیر آن بر نقش زنان در این عصر..... ۱۰۴
- ۳-۲-۶-۱ تاریخچه ی مدارس دخترانه در ایران..... ۱۰۶
- ۳-۲-۶-۲ مردم و مدارس تبلیغی ۱۰۸
- ۳-۲-۷ تاسیس انجمنها و مطبوعات به و تاثیر آن بر نقش زنان در این عصر ۱۱۲
- ۳-۲-۷-۱ انجمن ها و مجامع زنان ۱۱۲
- ۳-۲-۷-۲ مطبوعات زنان در دوره قاجار 115
- ۳-۲-۷-۳ نگاهی به مطالب مطبوعات در این دوره 116
- ۳-۲-۸ مسافرت ناصرالدین شاه به اروپا و تاثیر آن بر پوشش زن ایرانی..... 118
- ۳-۲-۸-۱ تغییر تدریجی در روابط زنان و مردان در دربار ۱۱۹
- ۳-۲-۹ نگاهی به حجاب زن ایرانی در سفرنامه ها ی گردشگران اروپایی ۱۱۹
- بخش سوم: واکاوی فعالیتهای (مثبت) فکری اجتماعی زنان در عهد قاجار ۱۲۳**
- ۳-۱-۱ نقش زنان در نهضت تنباکو (امتیاز رژی) در این عصر ۱۲۳
- ۳-۱-۱-۱ مشارکت همه جانبه زنان در قیام تنباکو ۱۲۵
- ۳-۲-۳ نقش زنان در مسئله قحطی نان در این عصر ۱۲۶
- ۳-۳-۳ نقش زنان در نهضت مشروطه..... ۱۲۹

- ۱۳۳ ..... نقش زنان در جلوگیری از وابستگی مالی حکومت ایران
- ۱۳۴ ..... نقش زنان در حمایت از علما
- ۱۳۵ ..... نقش زنان در جنگ
- ۱۳۵ ..... نقش زنان در مبارزه با مستبدان داخلی
- ۱۳۶ ..... نقش زنان در مقابله با زورگویی قدرت های بیگانه
- ۱۳۸ ..... نقش زنان در تاثیر بر وکلای مجلس
- بخش چهارم: مشاهیر زنان عصر قاجار**
- ۱۳۹ ..... ۱-۴-۳ مشاهیر زنان عصر قاجار با تاکید بر هویت اسلامی - ایرانی
- ۱۳۹ ..... ۱-۱-۴-۳ ربابه خانم
- ۱۳۹ ..... ۲-۱-۴-۳ ربابه مرعشی
- ۱۳۹ ..... ۳-۱-۴-۳ رابعه گیلانی
- ۱۴۰ ..... ۴-۱-۴-۳ زینب پاشا
- ۱۴۱ ..... ۵-۱-۴-۳ دره المعالی
- ۱۴۲ ..... ۶-۱-۴-۳ حاجیه
- ۱۴۲ ..... ۷-۱-۴-۳ شکوه السلطنه
- ۱۴۲ ..... ۸-۱-۴-۳ شهربانوخانم
- ۱۴۳ ..... ۹-۱-۴-۳ عصمت
- ۱۴۳ ..... ۱۰-۱-۴-۳ فخرالدوله
- ۱۴۴ ..... ۲-۴-۳ نقش زنان تاثیر گذار در تخریب هویت اسلامی - ایرانی در عصر قاجار
- ۱۴۴ ..... ۱-۲-۴-۳ تاج السلطنه
- ۱۴۴ ..... ۲-۲-۴-۳ صدیقه دولت آبادی
- ۱۴۵ ..... ۳-۲-۴-۳ قره العین
- ۱۴۹ ..... ۴-۲-۴-۳ مهد علیا
- ۱۵۰ ..... ۳-۴-۳ تحلیل محقق

فصل چهارم : تاثیرات فرهنگی زنان دوره ی قاجار بر نگرشهای دینی زنان در ادوار بعدی به لحاظ الگو پذیری مناسبات اجتماعی مخصوصا حجاب

- بخش اول : دوران پهلوی**
- ۱۵۳ ..... ۱-۱-۴ بررسی وضعیت حجاب در دوران پهلوی
- ۱۵۳ ..... ۱-۱-۱-۴ بررسی زمینه ها و مقدمات کشف حجاب در ایران
- ۱۵۶ ..... ۱-۱-۱-۱-۴ اتحاد شکل البسه در دوره پهلوی اول
- ۱۶۰ ..... ۲-۱-۱-۱-۴ دومین کنگره زنان شرق در ایران

- ۱۶۱-۴-۱-۱-۱-۳ گسترش مدارس و دانشسراهای مقدماتی دخترانه در دوران پهلوی ۱۶۱
- ۱۶۴-۴-۱-۱-۱-۴ سفر رضا شاه به ترکیه ۱۶۴
- ۱۶۵-۴-۱-۱-۱-۵ گسترش و تشکیل کانونها و نشریات زنان در دوران پهلوی ۱۶۵
- ۱۶۸-۴-۱-۱-۱-۶ بخشنامه عمومی اعلام کشف حجاب در زمان پهلوی اول ۱۶۸
- ۱۶۹-۴-۱-۱-۲ هفدهم دی ۱۳۱۴ و اعلام رسمی کشف حجاب توسط پهلوی اول ۱۶۹
- ۱۷۲-۴-۱-۲-۱-۱ اقدامات تبلیغی ۱۷۲
- ۱۷۴-۴-۱-۲-۱-۲ اقدامات بازدارنده و انتظامی ۱۷۴
- ۱۷۷-۴-۱-۱-۳ نقش استعمارگران در طراحی کشف حجاب دی ۱۳۱۴ در دوران پهلوی اول ۱۷۷
- ۱۷۸-۴-۱-۱-۴ بررسی وضعیت حجاب در دوران پهلوی دوم ۱۷۸
- ۱۷۸-۴-۱-۱-۴ اقدامات انجام شده توسط محمد رضا شاه برای مبارزه با حجاب ۱۷۸
- ۱۸۲-۴-۱-۱-۲ تشدید تضاد آشکار در وضعیت پوشش زنان ۱۸۲
- ۱۸۳-۴-۱-۱-۳ دکتر علی شریعتی و نقش او در تاکید بر حجاب آگاهانه ۱۸۳
- ۱۸۵-۴-۱-۲ گروهها و تشکیلات ضد دینی زنان در دوران پهلوی ۱۸۵
- ۱۸۷-۴-۱-۲-۱ طرح تساوی حقوق زن و مرد با تاثیر پذیری از جنبشهای فمینیستی غرب ۱۸۷
- ۱۸۹-۴-۲-۱-۲ گسترش فعالیت و نفوذ بهائیان در گروههای زنان در دوران پهلوی دوم ۱۸۹
- ۱۹۲-۴-۱-۳ رسانه ها و رواج فساد در غالب فعالیت های فرهنگی و هنری ۱۹۲
- ۱۹۵-۴-۱-۴ ناامنی محیط های علمی از منظر امام خمینی در دوره پهلوی ۱۹۵
- ۱۹۵-۴-۱-۵ تجدید فعالیت فراماسونری در دوران پهلوی ۱۹۵
- ۱۹۶-۴-۱-۵ فراماسونری و ساواک ۱۹۶
- ۱۹۷-۴-۱-۵ روابط فراماسونری ، دربار و شاه ۱۹۷
- ۱۹۸-۴-۱-۵ ژنرال فراماسونری و شاه ۱۹۸
- ۲۰۰-۴-۱-۵ سقوط دولت مصدق با توطئه اشرف و فراماسونرها ۲۰۰
- ۲۰۳-۴-۱-۶ منشهای مختلف فکری در رویارویی دین و تجدد در دوران پهلوی ۲۰۳
- ۲۰۴-۴-۱-۶ تجددگرایان صرف ۲۰۴
- ۲۰۴-۴-۱-۶-۱ دستاورد این نوع نگرش در مسایل زنان ۲۰۴
- ۲۰۵-۴-۱-۶-۲ یک نگاه تطبیقی ۲۰۵
- ۲۰۶-۴-۱-۶-۲ جمود گرایان ۲۰۶
- ۲۰۶-۴-۱-۶-۲ رویکرد نگرش جمود گرایان نسبت به مسائل زنان ۲۰۶
- ۲۰۷-۴-۱-۶-۲-۲ فرق بین جمودگرایی و سنت گرایی صرف ۲۰۷
- ۲۰۸-۴-۱-۶-۳ تجدد گرایان اسلامی ۲۰۸
- ۲۰۹-۴-۱-۶-۳ رویکرد نگرش تجدد گرایان اسلامی در مسایل زنان ۲۰۹

۲۱۰	..... اصولگرایان اسلامی
۲۱۱	..... رویکرد نگرش اصولگرایان اسلامی در مسایل زنان
۲۱۴	..... بخش دوم : دوران انقلاب اسلامی
۲۱۴	..... ۱-۲-۴ بررسی وضعیت حجاب در دوره انقلاب اسلامی
۲۱۶	..... ۱-۱-۲-۴ وضعیت پوشش زنان ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی تا پایان جنگ
۲۲۱	..... ۲-۱-۲-۴ بررسی تاثیر جنگ بر پوشش زنان
۲۲۲	..... ۳-۱-۲-۴ بررسی وضعیت حجاب در دهه دوم و سوم انقلاب اسلامی
۲۲۵	..... ۴-۱-۲-۴ کارکردهای نامناسب سیما در زمینه حجاب
۲۲۹	..... ۲-۲-۴ جریان مدافع حقوق زنان پس از انقلاب
۲۳۶	..... ۳-۲-۴ تحلیل محقق

فصل پنجم : نتیجه گیری و پیشنهادات

۲۳۹	..... ۱-۵ نتیجه گیری
۲۴۱	..... ۲-۵ پیشنهادات

چکیده

شناخت صحیح و منطقی از آسیب ها ، درک فرصت ها ، نقاط فراز و صعود ، تحولات و تغییرات در هر جامعه بشری محور اصلی حل مشکلات و چالش های پیش روی آن است . و از آنجایی که تاریخ محور و محمل بررسی موقعیت زنان ، درک ، آسیب ها ، ریشه های چالش ها و درک درست نقاط مثبت و منفی می باشد ، توجه به لایه های تاریخ ساز و دستهای پنهان بویژه در گذار از زندگی سنتی به مدرن یکی از نقاط اساسی است . لذا بسیاری از مشکلات و چالش های زنان امروز ، در عرصه های مختلف نگرشی و گرایشی ریشه در تحولات مثبت و منفی دهه ها و سده های قبل دارد ؛ بر همین اساس دوره قاجار یکی از مهمترین دوره های تاریخ ایران از جهت فراز و نشیب محسوب می شود هم به لحاظ موقعیت جهانی و بین المللی (هم زمانی با اروپای بعد از تحولات رنسانس) و هم تحولات تاریخی بویژه ضعف حکومت ، افت فرهنگ اسلامی- ایرانی ، هجوم بیگانگان چه به صورت تحمیلات فرهنگی و چه به صورت تدارکات نظامی ، و همچنین تحولات آن بویژه در زمینه زنان در دوره های بعدی بویژه پهلوی تاثیر گذار بوده است ، بنابراین رویکرد منطقی و معقول برای حل بحران بسیاری از مباحث اجتماعی ، اقتصادی و سیاسی زنان نیازمند به یک بنیادگرایی در تحلیل تاریخی است . در این پژوهش به روش کتابخانه ای و اسنادی و بر پایه شیوه تحلیل تاریخی با رجوع به منابع دست اول و در صورت عدم وجود منابع دست اول با رجوع به منابع دست دوم به واکاوی و بررسی تحولات فکری - اجتماعی زنان در دوران قاجار و تاثیر آن بر نگرش های دینی زنان بویژه در مبحث حجاب پرداخته شده است . نتیجه آن که ، دوره قاجار مصادف با روند نوگرایی در ایران بود ، ایجاد مدارس و انجمن ها و تغییرات فرهنگی بویژه با همکاری گروه های وابسته از جمله فراماسونری و بهائیت ، گذشته از تاثیرات مستقیم در رواج الگوهای غربی نقش عوامل نفوذی را نیز بر عهده گرفتند و بستر مناسبی را برای نفوذ اندیشه های غربی فراهم گردانید ، رضا شاه در هدایت جریانات زنان بویژه در عملی ساختن توطئه کشف حجاب که از اواخر قاجار آغاز شده بود نقش محوری ایفا کرد ، کشف حجاب نقطه اوج انحطاط زن ایرانی و سر آغاز اوج گیری ابتذال و فساد در جامعه بود انقلاب اسلامی ایران معرف پدیده ای جدید در مشارکت اجتماعی زنان بود که با الهام از تعالیم اسلامی و زدودن شائبه های فساد ، شخصیت و توانایی زن مسلمان ایرانی را به تصویر کشید و در پایان اینکه برای حل مسئله بد حجابی باید از حرکت های احساسی و بدون برنامه ریزی شده خود داری کرد وبا برنامه های حساب شده و از منظرهای مختلف ، به حل این مسئله پرداخت .

واژگان کلیدی دوره قاجار ، زنان ، تحولات مثبت و منفی ، تشکیلات فراماسونری ، فرقه بهائیت ، نفوذ غرب گرایی ، کشف حجاب ، دوره پهلوی ، دوره انقلاب اسلامی

مقدمه

منطقه خاورمیانه بویژه ایران به لحاظ موقعیت سوق الجیشی در آسیا نقطه جوشش تمدن بوده؛ و دیرینه ترین تمدن ها در این منطقه شکل می گرفته است ، حال با توجه به فرهنگ قوم ملی و از طرف دیگر فرهنگ غنی و بی بدیل اسلامی که یک پذیرش تحمیلی بر اساس جنگ و تهاجم برای ملت ایران نبوده ، بلکه انطباق ظرف و مظلوف بوده ، یعنی دقیقا تفکر عمیق و فهم دقیق و خاستگاه تمدن سازی که در ایران وجود داشته ، با ورود اسلام به عنوان فرهنگی الهی و ارزش مدار ، ضریب این دو با هم بنیاد با صلابتی را در این مرز و بوم بنا می نهد . که نه تنها خدماتی را در ارتقاء تفکرات انسانی داشته بلکه در توسعه اندیشه های ناب اسلامی به سراسر جهان منشاء خیر بوده ، و ما شاهد افول آن در برخی مقاطع زمانی هستیم که آن نوبت پرسمان دقیق و صحیح از روند صعود وافول و تحولات مثبت و منفی خصوصا در حوزه ی مسائل زنان یکی از رسالت های علمی اندیشوران علوم اسلامی و حوزه وی است. با توجه به این پشتوانه فرهنگ غنی و رسالتی که به عنوان امت وسط و الگوی عدالت برای سایر ملتها بر عهده داریم ، حال چه اتفاقی افتاده است که در دو ، سه قرن اخیر با انفعال ، هجمه فرهنگ بیگانه و دقیقا رد پای اندیشه های التقاطی و انحرافی به ویژه در مسائل زنان و حتی به کارگیری ابزاری از حضور زنان برای منافع و مقاصد دیگران روبرو هستیم . بر اساس وجود همین دغدغه ها در فصل اول این پژوهش به بیان ضرورت طرح مساله ، معرفی و نقد برخی منابع ، واژه شناسی ، اهمیت بررسی تاریخ از منظر قرآن کریم و نهج البلاغه و برخی مورخان و اندیشوران ؛ و در فصل دوم این پژوهش به بیان جایگاه زن در حکومت های برجسته تاریخ ایران باستان و ایران بعد از اسلام و تحلیل مطالب از منظر محقق ؛ و در فصل سوم این پژوهش به ارزیابی روند تحولات مثبت و منفی زنان در دوره قاجار و چگونگی شکل گیری فراماسونری و بهائیت در این دوره ، نقش زنان در فعالیت های سیاسی و اجتماعی از جمله نهضت مشروطه ، قحطی نان و حمایت از علما و... ، و معرفی مشاهیر زنان عصر قاجار با تاکید بر هویت ایرانی -اسلامی و همچنین زنانی که در تخریب هویت ایرانی - اسلامی نقش داشتند و تحلیل مطالب از منظر محقق ؛ و در فصل چهارم این پژوهش به بررسی تاثیرات دوره قاجار بر نگرش های دینی زنان بویژه در زمینه حجاب و تحلیل مطالب بیان شده از منظر محقق ؛ و در فصل پایانی این کار نیز به نتیجه گیری کلی و ارائه برخی پیشنهادات بنا بر احساس ضرورت پرداخته شده است . شایان ذکر است که مشکل عمده در این پژوهش نبود یا کمبود منابع در ارتباط با جایگاه زنان در تاریخ و همچنین مباحث مربوط به فعالیت های سری و مشکوک تشکیلات فراماسونری و بهائیت و تاثیرات آن بر روند تحولات زنان در این ادوار تاریخی (قاجار و پهلوی) می باشد .

فصل اول:

کلیات تحقیق

بخش اول: مقدمات کلیات تحقیق

۱-۱ طرح مساله

بررسی موقعیت زنان در هر مقطع تاریخی متأثر از علل و عواملی است که علل اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی از ارکان است. بنابراین درک صحیح از موقعیت زنان در دوران قاجار مستلزم بررسی ضرایب چهار گانه موضوعات مذکور در آن دوران میباشد بنا براین شناخت و تحلیل تحولات فکری و اجتماعی دوران قاجار از جهات مختلفی در بررسی و حل و فصل مسائل زنان به ویژه درباره‌ی نگرش‌های دینی زنان نسبت به ادوار بعدی ضروری است که اهمیت انتخاب موضوع در این تحقیق بر همین اساس استوار گردیده است؛ تحولات مسائل زنان ایران در سده‌ی اخیر از آنجا که تابعی از کل تحولات اجتماعی ایران از زمان مشروطه به بعد است، باید در ضمن تاریخ معاصر ایران تحلیل و بررسی شود. از این رو شناخت وضعیت اجتماعی قاجار، تحولات فرهنگی و اجتماعی اروپای پس از رنسانس، اوضاع سیاسی اجتماعی همسایه‌ی شمالی ایران و تاثیرات نظام کمونیستی جدید در داخل ایران، در کنار شناخت پدیده‌ی استعمار نو می‌بایست مورد مطالعه و دقت قرار گیرد.^۱ سال ۱۱۷۴ (۱۲۱۰ ق و ۱۷۹۶ م) مصادف با اضمحلال سلطنت زندیه و استقرار حکومت قاجار است. درست در همین زمان امپراطوری فرانسه شاهد بزرگترین تحول تاریخ بود که به انقلاب کبیر فرانسه شهرت یافت. انقلاب‌های اجتماعی در بسیاری از کشورها، از جمله انقلاب مشروطه در ایران، بی‌تاثیر از انقلاب فرانسه نبود.^۲ بررسی تحولات فکری که نمی‌توان تاثیر عوامل سیاسی را در آن نادیده گرفت و همچنین تحولات اجتماعی زنان در قالب دو رویکرد، تحولات مثبت و معقول و همچنین تحولات منفی و نامعقول در دوران قاجار در ریشه‌یابی مسائل و همچنین مشکلات و معضلات زنان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ برخی تحولات منفی در دوران قاجار که تاثیرات آن در تاریخ ایران و همچنین مسائل زنان تا دوران بعدی هم ادامه پیدا می‌کند؛ شکست‌های سیاسی و عدم اقتدار و ضعف دولت قاجار و همچنین غرب‌گرایی شدید در این دوران است که ضرورت بررسی این تحولات سیاسی اجتماعی را دو چندان می‌کند، دوران سلطنت قاجار را می‌توان دوران شکست‌های سیاسی پی در پی، دوران نفوذ و گسترش غرب‌گرایی در ایران و دوران فقر و فلاکت عمومی دانست. از حوادث سیاسی مهم این دوره می‌توان به عقد قرارداد گلستان (۱۲۲۸) و قرارداد ترکمانچای (۱۲۴۳) در زمان فتحعلی شاه اشاره کرد که به موجب این دو عهدنامه بخش وسیعی از شمال کشور از ایران جدا شد. همچنین

^۱ تاریخ معاصر ایران، پیترو آوری، ۱۳۶۹، ص ۳۰۰ به بعد؛ تاریخ معاصر ایران، مجموعه مقالات، ۱۳۷۴، کتاب پنجم، ص ۱۲۰؛ نظام شخصیت زن در اسلام، سبحانی و زیبایی نژاد، ۱۳۷۹، ص ۱۴۱

^۲ همان، ص ۱۴۲

در زمان ناصر الدین شاه بر طبق عهدنامه پاریس، افغانستان از ایران جدا شد.^۱ از حوادث مهم و تاثیر گذار بر همه جریانات و تحولات اعم از سیاسی و اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی و همچنین بر مسائل زنان در دوران قاجار تشکیل فراماسونری و همچنین شکل گیری فرقه بهائیت در ایران است. شکست ایران در جنگهای ایران و روس غیر از آن که سرزمینهای آبادی را از کشور جدا نمود، موجب شکست روحیهی سیاستمداران و مردم ایران گشت. این شکست در روحیهی سیاستمداران زمینه را برای وابستگی آنان به دول خارجی فراهم نمود و در برخی از مردم سبب پناه بردن به اندیشه‌های افراطی گشت. فرقه‌ی شیخیه با استفاده از زمینهی اقتدار روحانیت و دلایل مشروعیت اقتدار آنان که نیابت امام زمان (عج) می‌باشد، رشد یافت و زمینه را برای ایجاد فرقه‌ی بابیه که توسط یکی از شاگردان سید کاظم رشتی یعنی سید علی محمد باب بنا گذاشته شد فراهم نمود.^۲ عمده فعالیت‌های جنبش بابیه پیرامون اندیشه‌ی مهدویت دور می‌زند. ابتدا به پیروی از اندیشه‌های شیخیه علی محمد باب خود را رکن چهارم یا قریه‌ی ظاهره معرفی می‌کند و سپس خود را باب امام زمان (عج) می‌خواند. بعد از آن که جمعی از پیروان او دین اسلام را منسوخ اعلام میکنند و نغمه ایجاد دین تازه سر می‌زنند، ادعای مهدویت می‌کند و سپس به دین سازی روی می‌آورد.^۳ با شکل گیری بهائیت و هیا هو گری و ادعای زرین تاج (طاهره قزوینی) ملقب به قره العین بر نسخ شریعت اسلام و برداشتن چادر و حجاب و آراستن خویش به عنوان کسی که می‌خواست احکام فرقه‌ی بابیه را ترویج کند و مخالفت با دین اسلام را علنی سازد و حمایت میرزا حسین نوری ماقب به بها الله از او کار رابه آنجا رسید که ارتباط آزاد بین زنان و مردان از سوی او مطرح و محافل رو شنفکری داخل و خارج به تبلیغ او پرداختند؛ اینجاست که غرب گرایان خارجی و داخلی از بهائیت و فراماسونری به عنوان دو جنبش عدالتخواه و طرفدار آزادی زنان و از قره‌العین به عنوان فدایی راه آزادی و سنتهای پوسیده نام می‌بردند.^۴ چنانچه اشاره شد با وجود انحرافات که قره‌العین در دین مبین اسلام و همچنین در وضعیت اجتماعی زنان آن دوران ایجاد می‌کند از او به عنوان الگو و سرمشق و فدایی راه زنان نام برده می‌شود پس در اینجاست که ضرورت بررسی و تبیین این مسائل در دوران قاجار بیش از پیش آشکار می‌شود. مساله مهم دیگر ضرورت بررسی تشکیلات فراماسونری و تاثیر آن بر تحولات فکری اجتماعی مسائل زنان

---

^۱ زن در دوره قاجار، بشری دلریش، ۱۳۷۵، ص ۴۵؛ نظام شخصیت زن در اسلام، پیشین، ص ۱۴۹؛ تاریخ مشروطه ایران، احمد کسروی، ۱۳۶۹، قسمت مقدمه

^۲ بهائیت در ایران، زاهد زاهدانی، ۱۳۸۰، صص ۱۷۲-۱۷۳

^۳ همان، ۹۷

^۴ در آمدی بر تاریخ بی حجابی در ایران، واحد، ۱۳۶۳، ص ۱۲۳، مشاهیر زنان ایرانی و پارسی گوی، محمد حسن رجبی، ص ۱۹۹

است که در دوران قاجار توسط برخی رجال سیاسی در ایران تشکیل می‌شود. ماسونی یک تشکیلات سازمان یافته بین‌المللی است. ارتباط بسیار نزدیک با یهودیت دارد. ماسونها برای مخفی نگه داشتن اسرار، اهداف و برنامه‌ها و فعالیت‌های خویش الفبای رمزی و مخصوصی را در بین خود به کار گرفته‌اند که شامل سیستم‌های مختلفی از قبیل سیستم فرانسوی، انگلیسی و... است، یکی از طرق ماسونی برای تخریب دین و رسیدن به آرمان، تبدیل موسسات آموزشی موجود، به صحنه‌ی فعالیت‌های ماسونی است.^۱ رجال سیاسی قاجار که تماس بیش‌تری با غرب داشتند، به دلیل نقشی که در اجرای سیاست‌های غربی می‌توانستند بر عهده بگیرند، مناسب‌ترین افراد برای لژهایی بودند که قصد جذب نیرو داشتند. میرزا ملکم خان اولین ایرانی است که به تاسیس لژ پرداخت و اندیشه‌های ماسونی را در سطح گسترده تبلیغ می‌کرد. به گونه‌ای که او را پدر منور الفکری در ایران لقب داده‌اند. او با توجه تمام به مظاهر غرب تقلید و تبعیت را همانند خلف خود میرزا ابو الحسن خان ایلچی تنها راه سعادت می‌دانست تقی زاده که تقلید از فرق سر تا ناخن پا را تبلیغ می‌کرد، از جمله کسانی است که تغییر خط را نیز پیشنهاد کرد. منور الفکران بدون توجه به توابع زیان بار سلطه‌ی غرب و بدون آگاهی از خصوصیات نظام مورد نظر خود، تقلید از غرب را رمز بهروزی و سعادت خود می‌دانستند.^۲ فقدان تفکر صحیح دینی در دوران قاجار در بسیاری از مسائل و تحولات سیاسی و فکری و اجتماعی ایران و همچنین مسائل زنان تاثیر گذار بود. غفلت توده‌ی مردم از بنیان‌های استدلالی و عقلی در شریعت مقدس اسلام و اکتفا کردن بر نسوک و تعبد ظاهری، غیبت تفکر و معرفت دینی و ضعف یقین و به دنبال آن فتور و سستی در ایمان و اعتقاد به سنت‌های الهی و آسمانی در دوران قاجار قابل توجه است.^۳ از مسائل مهم دیگر در عصر قاجار تاسیس مدارس به سبک جدید بود. سابقه‌ی تاسیس مدارس دخترانه توسط آمریکاییها به عهد محمد شاه قاجار می‌رسد. در سال ۱۲۱۸ ش مبلغان مسیحی آمریکایی چند مدرسه دخترانه در شهر ارومیه تاسیس کردند که عموماً دوشیزگان ارمنی در آنجا تحصیل می‌کردند. طی چند دهه‌ی بعد، مدارس مشابهی نیز در تهران، تبریز، مشهد، همدان و رشت تاسیس شد. اما به هر حال، در دهه‌ی ۱۲۵۰ ش و در زمان ناصرالدین شاه بود که برای نخستین بار دختران مسلمان ایرانی در مدارس آمریکایی حضور یافتند. مدارس آمریکایی توفیق نیافتند که گروه گثیری از دوشیزگان ایرانی را به خود جلب کنند. زیرا مردم چنین می‌پنداشتند که هدف تعلیمات غربیان در ایران چیزی جز تبلیغات مسیحی نیست؛ *فراوانی مطبوعات از ویژگی‌های عصر مشروطه*

^۱ مبانی فراماسونری، گروه تحقیقات علمی ترکیه، ۱۳۷۶، صص ۱۸۶ و ۲۷۳

^۲ حدیث پیمان، پارسا، ۱۳۷۷، صص ۲۱۶ و ۲۱۷

^۳ پیشین، ص ۱۹۶

است دو نکته قابل توجه در انتشار این نشریات مشاهده می‌شود. اول آنکه طرح انتشار روزنامه‌های زنانه طرح ابتکاری نبود بلکه به پیروی از زنان اروپایی صورت می‌گرفت و نکته دوم اینکه برخی از زنان ایرانی که مشکلات را با پوست و گوشت خود لمس می‌کردند، چاره را به تمسک به شیوه‌های اصلاحی می‌دیدند که از مغرب زمین صادر شده بدون آنکه به بسیاری از لوازم آن توجه داشته باشد. در دوران صفویه برای اولین بار در قالب مستشاران خارجی شاهد حضور غربیها در ایران هستیم ولی سابقه‌ی غرب‌گرایی افراطی به دوران قاجار بر می‌گردد.^۱ حمایت بی‌دریغ سیاسی و تقلید کور کورانه‌ی عده‌ای از سیاستمداران از رویکردهای تمدن و تجدد، زمینه‌های شکل‌گیری تفکر تعارض دین با دنیا به وجود آمد که نمی‌توان تاثیرات آن بر تحولات فکری زنان را نادیده گرفت، چنانچه در اواخر دوران قاجار این بحران به خوبی مشهود است از یک طرف ضعف حکومت، از طرفی حمایت شدید از پیدایش حرکت‌های منوالفکری افرادی چون میرزا ملکم خان و میرزا فتحعلی آخوندزاده و القائنات آنان برای شکستن تعهد مذهبی و تخریب سنن دینی و ترویج اباحت و آزادی به معنای غربی آن و ترویج اومانیسیم و حمله به دیانت و معرفی دین به عنوان عامل عقب ماندگی و رکود، نمادی از این جریان فکری است.^۲ دیدگاه این دسته (منوالفکرها) به طور کامل متأثر از تحولات دنیای اروپا و فرهنگ غرب بود و در ورود به مسایل زنان هم «طابق الفعل بالفعل» پای خود را درست جای پای فرهنگ غرب می‌نهاد.^۳ البته شایان ذکر است که غرب‌گرایی آثار مثبتی هم داشته است، از جمله اندیشمندان را به دغدغه و فعالیت واداشت تا به جبران عقب ماندگیهای موجود در کشور بپردازند؛ از سوی دیگر دوران قاجار بستر یکسری از تحولات مثبت و معقولی می‌باشد که این تحولات در مسائل زنان حائز اهمیت می‌باشد؛ در دوره‌ی ناصرالدین شاه اولین مقاومت‌های دینی و ملی در مقابل قراردادهای ظالمانه‌ی بیگانگان به اجرا گذاشته شد و قدرت مذهب و دیانت مردم برای شاه و دولت بریتانیا معلوم گشت. روحانیت در مقابله با روس و سپس قرارداد رویتز آگاهی و توجه خود به مصالح ملی را نشان داد و نهضت تنباکو جایگاه آنان را در بین مردم و به ویژه در مقایسه با قدرت شاه به ظهور رسانید به این ترتیب بود که شکستن مذهب شیعه و روحانیت، که عمده‌ترین عامل و حامی آن بود در دستور کار آنان قرار گرفت.^۴ در اواخر سلطنت نیم قرن ناصرالدین شاه، که امتیازات فراوانی به خارجی‌ان داده شد، توتون و تنباکو در انحصار یک کمپانی بیگانه در آمد. مردم (حتی زنان دربار) که تا آن زمان هرگز در اوامر سلطان چون و چرا نمی‌کردند و یارای چنین کاری را نداشتند، در این جهاد ملی به دستور

^۱ پیشین، ص ۱۹۵ به بعد (پیدایش منوالفکری در ایران)؛ ایران در دوره سلطنت قاجار، شمیم، ۱۳۷۰، ص ۳۴

^۲ پیشین، همان

^۳ مقاله اجتهاد، توسعه مسائل زنان، مجله ندای صادق، ش ۲۶ و ۲۷، ص ۸۶

^۴ بهائیت در ایران، پیشین، صص ۸۳-۸۴

پیشوای مذهبی خود، میرزای شیرازی شرکت کردند و زنان حرم هم قلیان‌ها را شکستند و در مقابل اوامر صریح و قدرت مطلق ولی نعمت خود مقاومت کردند. این پافشاری به جایی رسید که دولت ناچار امتیاز تنباکو را لغو کرد و زنان در این نهضت به خوبی رشد اجتماعی و دینی خود را به منصفه ظهور رساندند.^۱ انقلاب مشروطه و گشایش فضای سیاسی کشور فرصت مناسبی برای تبلیغ آرا و عقاید روشنفکران ایرانی در مورد نوسازی و دگرگونی اقتصادی و اجتماعی جامعه ایران (از جمله در باره‌ی شرایط زندگی فردی و اجتماعی زن ایرانی - فراهم کرد.) در جریان انقلاب مشروطه از سوی زنان خواسته‌های مشخصی طرح نشد و آنان هم پای مردان از هدف‌های عمومی انقلاب پشتیبانی کردند. با این حال زنان امیدوار بودند که انقلاب مشروطه، شرایط زندگی فردی و اجتماعی شان را دگرگون کند و به تحقیر و ستم نسبت به آنان خاتمه دهد تا بتوانند به حقوق خویش دست یابند و به عرصه‌ی فعالیت اجتماعی گام نهند.^۲ به طور کلی فعالیت زنان در دو عرصه‌ی کلی را در زمان مشروطه در بر می‌گرفت: از یک سو خواسته‌های مشخص خود را، که به شرایط زندگی زن ایرانی مربوط می‌شد، مطرح کردند و در جهت تحقق آن کوشیدند، از سوی دیگر، دو شادوش مردان مشروطه خواه به مقابله با سنت‌گرایان و استبداد طلبان برخاستند و در حمایت و پاسداری از مجلس شورای ملی و دستاوردهای انقلاب مشروطه فعالیت کردند.^۳ نخستین زن که در یکصد ساله‌ی اخیر به درجه‌ی اجتهاد رسید در سال (۱۲۶۵) در اصفهان چشم به جهان گشود. از چهار سالگی آموختن آغاز کرد و در چهل سالگی به درجه‌ی اجتهاد رسید. او شیفته‌ی علم و دانش بود و از محضر استادانی چون محمد علی نجف آبادی و شیخ مرتضی مظاهری به کسب علم اصول، فقه، فلسفه، عرفان، حدیث تفسیر، بلاغت و نحو بهره جست و سرانجام موفق شد اجازه‌ی اجتهاد و استنباط احکام شرعی را کسب کند.^۴ از آن جایی که علل و عوامل تاریخی در زمره‌ی عمده‌ترین خاستگاه تحول از جهت نگرش‌های دینی و غیر دینی و همچنین گرایش‌های متعدد و متفاوت است، بنا براین دوران قاجار که هم عصر با رنسانس و تحولا غرب و آغاز گرایش به غرب در ایران به صورت افراطی و وقوع انقلاب مشروطه در این دوران است از این قاعده مستثنی نیست و همه این موارد ضرورت طرح مساله و بررسی و تبیین این تحولات فکری اجتماعی در دوران قاجار و تاثیر آن بر نگرش‌های دینی زنان در دوره‌های بعدی را دو چندان می‌کند.

---

^۱ سیر تحولا اجتماعی زنان در یکصد ساله اخیر، کرباسی زاده، ۱۳۸۴، ص ۴۲

^۲ پیشین، ص ۴۱

^۳ همان به نقل از خسروپناه، ص ۱۸ و ۱۷

^۴ اولین زنان، عذرا دژم، ۱۳۸۴، ص ۶۴؛ مشاهیر زنان ایرانی و پارسی گوی، پیشین، ص ۸۸

۱-۲ ضرورت و اهمیت موضوع

اندیشمندان علوم مختلف برای بررسی تاریخچه و علل و عوامل تاریخی موضوعات اهمیت ویژه‌ای قائلند و جهل تاریخی نسبت به موضوعات دلیل نقص و نا کار آمدی تحقیق است که «ابن خلدون» در مقدمه‌ی تاریخش به آن اشاره می‌کند " بدان که تاریخ بسیار مهم و تعیین کننده و مورد توجه و پر فایده است و از جهت غایت از جایگاه شریفی برخوردار است زیرا نگاه تاریخی به مسائل و موضوعات ما را با احوال و اخلاق گذشتگان از امت‌های مختلف آشنا می‌سازد همچنین از سیره‌ی انبیا و ملوک در گستره‌ی حکومت و سیاستشان آگاه می‌نماید تا بدان که رعایت این امر برای فردی که بخواهد در احوال دین و دنیا درست به مقصد برسد تاریخ نقش اساسی را ایفا می‌کند؛ حتی در قرآن کریم بخش‌های مهمی از آیات قرآن اختصاص به تحلیل مسائل و بررسی ویژگی‌های اقوام و ملل مختلف و نتایج آن نسبت به آینده تاریخ دارد، بنابراین تحلیل تاریخی ضرورتی است که هم از دیدگاه اندیشمندان و هم از دیدگاه سنت و مردان بزرگ و حکیمی چون حضرت علی (ع) حائز اهمیت است. ادوار مختلف برای یک جامعه و به ویژه جایگاه تاریخی آن مثل حلقات بهم پیوسته‌ای است که هر حلقه‌ای در عین جایگاه خودش تاثیر در سلسله حلقات بعد دارد یک تعبیری امام علی (ع) در نهج البلاغه دارد که شکایت می‌کند از اصحابش چرا نباید ما و شما قوه پیشگیری داشته باشیم: «ایهاالناس انا اصبحنا فی دهر عنود و زمن کنود یعد فیہ المحسن و یزداد الظالم فیہ عتوا» تا آنجا که می‌فرماید: « لا ننتفع بما علمنا و لا نسال عما جهلنا و لا نتخوف قارعة حتی تحل بنا.» ما (مقصود اجتماع است) از آنچه می‌دانیم منتفع نمی‌شویم، چیزی را که نمی‌دانیم نمی‌پرسیم تا بدانیم، و کوبنده‌هایی که بر ما واقع می‌شود، تا واقع نشود در فکر دفعش بر نمی‌آییم.» ما همیشه در مقام رفع هستیم نه دفع، حال آنکه باید پیش بینی کنیم و چیزی که هنوز واقع نشده است، قبل از وقوعش حساب کارش را بکنیم.^۱ از آنجایی که دوران قاجار بستر بسیاری از تحولات فکری و سیاسی و اجتماعی تاثیر گذار در تاریخ ایران است، و از آنجا که ریشه‌یابی برخی تحولات مثبت و همچنین مسائل و معضلات زنان به دوران قاجار بر می‌گردد، بنابراین ضرورت بررسی تحولات فکری که خود متاثر از تحولات سیاسی است و همچنین تحولات اجتماعی بنیادین این دوران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، تا بتوان به بررسی آسیبها و چالش‌های پیش روی زنان به ویژه در حوزه‌ی نگرش‌های دینی زنان در آن دوره و ادوار بعدی به صورت عمیق و آگاهانه واقف گردید.

^۱ قوانین اسلام در مقایسه با توسعه و تحول دنیای جدید، سخنرانی استادمهری در مشهد، ۱۳۵۰

۱-۳ پیشینه‌ی تحقیق

پس از بررسی‌های انجام شده در پایان نامه‌ها به این نتیجه رسیدم که کاری با این عنوان و مضمون صورت نگرفته است پژوهش‌هایی که به صورت غیر مستقیم مربوط به این کار می‌شود عبارتند از دو پژوهش:

۱ - مبانی اقتدار در دوران حکومت قاجار (با تاکید بر مبانی دینی) توسط حسین بشیریه در موسسه آموزش عالی باقرالعلوم (ع) که در این پژوهش ابتدا به بررسی توصیفی - تحلیلی شاخص‌ها و مولفه‌های مبانی پیشین اقتدار سیاسی - شامل مبانی سنتی و دینی پرداخته و سپس با ارائه تحلیلی تاریخی، پیدایش مبانی جدید اقتدار می‌پردازد. و به بررسی دگرگونی در گفتمان و فرهنگ سیاسی حاکم بر ایران، که فقدان وفاق جمعی و ثبات سیاسی از آن جمله است. سوال اصلی این پژوهش عبارت از این است که "دگرگونی در مبانی اقتدار در دوران حکومت قاجار، از حیث عناصر تشکیل دهنده، ویژگی‌ها و هیات ترکیبی، چه تاثیری در بی‌ثباتی سیاسی در کشور داشته است. بر اساس یافته‌های این پژوهش، پیدایش و گسترش نسبی مبانی عرفی - قانونی اقتدار در دوران مزبور، نسبت مستقیمی با افزایش بی‌ثباتی سیاسی داشته است.

پیدایش مبانی اقتدار در دوران قاجار و تاثیری که در بی‌ثباتی سیاسی داشته است می‌تواند در بررسی تحولات فکری و سیاسی اجتماعی مربوط به زنان در این دوران موثر واقع شود.

۲ - تحول اندیشه‌های سیاسی در دوره قاجار (از آغاز تا پایان دوره‌ی ناصری) که توسط غلامحسین زرگری نژاد در دانشگاه تربیت مدرس انجام شده است که روش آن تحلیل تاریخی و توصیفی است که در این پژوهش به بررسی نقش علمای شیعه در دوره قاجار، نسبت به سایر جریانهای اجتماعی، با الهام از مبانی اندیشه دینی در حرمت سلطه، اجنبی بر کشور و نیز با درک ضرورت حمایت از سرمایه داری ملی که علاوه بر حرکت تدریجی به سوی مبارزه علیه استبداد و قانون خواهی، پیشاهنگ مبارزات ضد استعماری شدند؛ اندیشه سیاسی مجتهدین و علمای شیعه؛ تعدادی از منورالفکرهای دوره‌ی قاجار و دو تن از سرشناس‌ترین آنها، یعنی آخوند زاده و ملکم خان با درکی سطحی از مبانی تحول و توسعه و ترقی اروپا و عدم ادراک روشن از واقعیات مقاومت زای درون جامعه ایران، تصور می‌کردند که شالوده ترقی در ایران تحقق قانون است و اصالت در تکاپوی سیاسی، تحقق نظام قانونی و آزادی‌های گونه‌ای غربی؛ بی‌آنکه ارزش قانون و آزادی را انکار کنیم. فرض محقق بر این است که متعاقب عدم درک منورالفکرهای مذکور از ماهیت تمدن غربی و نیز عدم معرفت درست از ریشه‌های توسعه نیافتگی جامعه‌ی ایران، آنان با اصالت دادن به قانون خواهی اولاً در تفکر راه سازش و سلطه‌ی استعمار را گشودند، ثانیاً با فرض عدم شناخت ماهیت ثانیاً با فرض عدم شناخت ماهیت استعمار آنان